

İBN MUKBİL

(bk. TEMİM b. ÜBEY).

İBN MUKLE

(ابن مقله)

Ebû Ali Muhammed
b. Ali el-Hüseyn (el-Hasen)
b. Mukle el-Bağdâdî
(ö. 328/940)

**Hattatlığıyla ünlü
Abbâsî veziri.**

21 Şevval 272'de (31 Mart 886) Bağdat'ta doğdu; hattat bir aileye mensuptur. İbn Mukle lakabını, İbnü'n-Nedîm'e göre babasının lakabı olduğu (*el-Fihrist*, s. 12), Yâkût el-Hamevî'ye göre ise babasının Mukle adındaki karısına daima, "Ey babasının muklesi" (gözbebeği) şeklinde hitap ettiği (*Mu'cemû'l-üdeba'*, IX, 28) için almıştır. Yazısının güzelliğinden dolayı çocuk yaşta divanda çalışmaya başlayan İbn Mukle, daha sonra o sırada henüz vezir olmayan İbnü'l-Furât'ın kâtipliğini yaptı; bir süre de Fars bölgesindeki bazı şehirlerin idaresiyle ve haracını toplamakla görevlendirildi. İbnü'l-Furât 296'da (908) vezirliğe tayin edilince onu önce Dîvânü'l-hâtem'in, ardından Dîvânü'd-dâr'ın başkanlığına getirdi ve ona Ahvaz, Kirman, Haremeyn, Uman, Azerbaycan, İrmîniye âmillikleriyle çevredeki hükümdarlara gönderilecek yazıları hazırlama görevini verdi. İbnü'l-Furât'ın 299'da (912) azledilerek yerine Ali b. İsâ b. Cerrâh'ın tayin edilmesinden sonra görevi, Halife Muktedir-Billâh'ın annesi Seyyide Şağab ve çocuklarının kâtipliğini yapmakla sınırlandırıldı. İbnü'l-Furât'ın ikinci vezirliği sırasında (917-919) onun yakın adamları arasına girerek gittikçe yükseldi ve bu arada vezirden devlet yönetimiyle ilgili çok şey öğrendi; idarî tecrübe kazandı. 306'da (919) Sevâd'ın malî işlerine bakmakla görevlendirildi. İbnü'l-Furât, üçüncü vezirliği esnasında (923-924) rakipleriyle iş birliği yaptığı için İbn Mukle'yi Şîraz'a sürdü ve ayrıca valiye bir mektup göndererek onu öldürtmesini istedi (İbnü'l-Cevzî, VI, 309). İbn Mukle, İbnü'l-Furât'ın 312'de (924) azlinden sonra vezirlik makamına tayin edilen Ebû'l-Kâsım Ubeydullah (Abdullah) İbn Hâkân (924-925), Ebû'l-Abbâs Ahmed (925-926) ve tekrar vezir olan Ali b. İsâ b. Cerrâh (926-928) dönemlerinde itibarını korudu. Ali b. İsâ tara-

findan Dîvânü'd-diyâ'ın başına getirildi ve bu sırada Hâcib Nasr'ın da güvenini kazandı.

Son dönem vezirliğinde devlet işlerini yürütmekte sıkıntılarla karşılaşan Ali b. İsâ, Halife Muktedir-Billâh'tan görevden affını istedi. Muktedir-Billâh, Kâidü'l-ceyş Mûnis el-Muzaffer ile görüşüp vezirliğe getirilecek kişi hakkında fikrini sordu. Mûnis aralarında İbn Mukle'nin de bulunduğu dört isim önerdi. İbn Mukle, bu gelişmeleri haber alınca vezir olmak için yoğun bir faaliyet başlattı, Hâcib Nasr gibi devlet yetkilileriyle görüşerek onların da desteğini sağladı ve Halife Muktedir-Billâh'a 500.000 dinar verip kendini vezir tayin ettirmeyi başardı (15 Rebîülâhîr 316/7 Haziran 928).

Boş bir hazine devralan İbn Mukle gelir sağlamak için hemen işe başladı. Bu arada kardeşi Hasan b. Ali'yi Dîvânü'd-diyâ'î'l-hâssa ve Dîvân-ı Dârü'l-hilâfe, diğer kardeşi Abbas b. Ali'yi Dîvânü'l-Furât ve Dîvânü'l-cünd'ün başına getirdi; oğulları da önemli görevlere tayin edildiler. Ancak birkaç ay sonra kumandanlar arasında huzursuzluk çıktı. Muktedir-Billâh, Dînever ve Hulvân hâkimi Hârûn b. Garîb'i emîrül-ümerâ tayin etmek isteyince o sırada Rakka'da bulunan Kâidü'l-ceyş Mûnis el-Muzaffer Bağdat üzerine yürüyerek hilâfet sarayını ele geçirdi ve Muktedir-Billâh'ı tahttan indirip yerine Kâhir-Billâh'ı çıkardı (15 Muharrem 317/28 Şubat 929). Fakat iki gün sonra Muktedir-Billâh tekrar halife olmayı başardı ve İbn Mukle'yi yeniden vezir tayin etti. İbn Mukle, bu karışık dönemde halifelerin menşurlarını ve tevki'leri kaleme almaktan başka bir şey yapmadı (İbn Miskeveyh, I, 200).

Halife Muktedir-Billâh, bir müddet sonra İbn Mukle'yi Mûnis el-Muzaffer ile iş birliği yapmakla suçlamaya başladı. Nihayet Mûnis'in Bağdat dışında bulunduğu bir sırada onu tevki' ettirerek evini yaktırdı (16 Cemâziyelevvel 318/16 Haziran 930); ardından da mallarına el koyup kendisini Fars'a sürdü (İbn Hallikân, V, 114). Döndüğünde durumu öğrenen Mûnis el-Muzaffer sert tepki gösterdi. Muktedir-Billâh bunun üzerine İbn Mukle'nin öldürülmesini emretti; ancak Ali b. İsâ b. Cerrâh buna engel oldu. İbn Mukle bir yıl sürgünde kaldı, bu süre içerisinde başşehirde karışıklıklar yaşandı ve sık sık vezir değişikliği yapıldı. Sonunda Mûnis el-Muzaffer yine sarayı zaptetti ve bu defa Halife Muktedir-Billâh'ı öldürtüp yerine

tekrar Kâhir-Billâh'ı geçirdi (320/932). Yeni halife İbn Mukle'yi Bağdat'a çağırarak vezir tayin etti (Mes'ûdî, s. 376).

İbn Mukle vezâret makamına gelince (10 Zilhicce 320 / 12 Aralık 932) aleyhinde bulunan kişileri cezalandırmakla işe başladı ve halifenin de muvafakatini sağlayarak birçok ünlü ailenin mallarına el koydu. Ancak çok geçmeden halife ile arası açıldı. Devlet yönetimini tamamen kendi eline almak isteyen İbn Mukle Mûnis el-Muzaffer, Hâcib Yelbak ve oğlu Ali b. Yelbak ile iş birliği yaparak Kâhir-Billâh'ı tahttan indirip yerine Muktefi-Billâh'ın oğlu Ebû Ahmed'i çıkarmak için planlar yapmaya başladı. Fakat durumu haber alan Kâhir-Billâh, ülke çapında büyük bir nüfuz kazanan Muhammed b. Yâkût'un da desteğiyle karşı harekete geçti ve Ebû Ahmed b. Muktefi-Billâh tevki' edilirken Hâcib Yelbak ve oğlu öldürüldü. Saklanıp kurtulan İbn Mukle ise Sâciyye ile Huce-riyye'ye mensup gulâmların yardımını sağlayarak Kâhir-Billâh'ı tahtından indirmeye muvaffak oldu (6 Cemâziyelevvel 322 / 24 Nisan 934). Daha sonra Muktedir-Billâh'ın oğlu Ebû'l-Abbâs Ahmed, Râzî-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (İbn Miskeveyh, I, 286). Yeni halife, Ali b. İsâ'nın kabul etmemesi üzerine kardeşi Abdurrahman b. İsâ'yı vezir tayin etti. Bunu duyan İbn Mukle, Sâciyye gulâmlarının reisine giderek 500.000 dinar karşılığında aracı olmasını sağladı ve 9 Cemâziyelevvel 322'de (27 Nisan 934) yeniden vezirlik makamına oturmayı başardı (İbn Hallikân, V, 114).

İbn Mukle önce Kâhir-Billâh'ın hapsedtiği kişileri serbest bıraktı. Fakat daha işin başında hâcib ve kâidü'l-ceyş olan Muhammed b. Yâkût'un katı otoritesi ve ciddi muhalefetiyle karşılaştı. Onun otoritesi altında yaşamak istemeyen İbn Mukle kurtulmak için fırsat kollamaya başladı. Nihayet Halife Râzî-Billâh'ın kumandanlara hil'at vermek amacıyla tertiple-diği bir merasimde Muhammed b. Yâkût'u, kardeşi Muzaffer b. Yâkût ile birlikte yakalatıp sarayın zindanına attırdı (6 Cemâziyelevvel 323/13 Nisan 935); halife de Muhammed b. Yâkût'un nüfuzundan rahatsız olduğu için buna rızâ gösterdi. Fakat Bağdat'ta karışıklıklar çıktı ve askerler İbn Mukle'nin evine saldırdılar. Bu sırada Ahvaz mültezimi Ebû Abdullah el-Berîdî devlete baş kaldırmak üzereydi. İbn Mukle onu isyandan vazgeçirmeyi başardı. Öte yandan Nâsirüddeve el-Hamdânî

Musul'da halifeye karşı tavrı alışı. İbn Mukle halifenin emriyle, daha önce bütün divan işlerini yürütmekle görevlendirildiği oğlu Ebü'l-Hüseyn'i Bağdat'ta vekil bırakıp Nâsırüddeve üzerine yürüdü. Nâsırüddeve el-Hamdânî bunu haber alır almaz kaçtı. İbn Mukle onu Zevzân'a kadar takip ettiyse de yakalayamadı; Musul ve Diyârırebîa'ya bir vali tayin edip Bağdat'a döndü (15 Şevval 323/17 Eylül 935).

324'te (936) Bağdat'ta fiyatlar fahiş oranlarda artınca İbn Mukle tüccardan un alarak halka dağıttı. Bu sırada hapisten çıkarılan Muzaffer b. Yâkût'un başkanlığındaki bir grup muhalif ondan intikam almak için çalışmaya başladı. Sâciyye ve Huceriyye gulâmlarının desteğiyle İbn Mukle yakalandı (16 Cemâziyelevvel 324/11 Nisan 936) ve durum halifeye bildirildi; halife de bu hareketi olumlu karşıladı. Vezirin ve oğlunun hapsedildiğini duyan halk evlerini yağmaladı. Bu sırada Emîr-ül-Ümerâ İbn Râik bütün devlet işlerine el koymuş, halife devletin idaresini âdetâ ona bırakmıştı; hutbede onun da adı okunuyordu (a.g.e., V, 114). İbn Mukle, İbn Râik'in müsadere ettiği malları geri almak için çaba sarfettiyse de başarılı olamadı. Bunun üzerine halifeye haber gönderip İbn Râik'i tutuklayıp ve kendisini vezirlik makamına getirirse 3 milyon dinar ödeyeceğine dair taahhütte bulundu. Fakat 29 Ramazan 326 (30 Temmuz 938) gecesi halifeyle bizzat görüşmek için saraya gittiğinde yakalanarak zindana atıldı. İbn Râik, halifeden onun kendi aleyhine yazılar yazdığı sağ elinin kesilmesini istedi ve kadından da fetva alınarak bu istek yerine getirildi. Ancak halife sonradan pişman olmuş ve doktoru Sâbit b. Sinân'a onu tedavi ettirmiştir (İbn Miskeveyh, I, 287-291, 322-329; İbn Hallikân, V, 115). İbn Mukle'nin üç halifeye vezirlik yaptığını, iki defa mushaf yazdığını ve pek çok hadis kaleme aldığını, buna karşılık hırsızlara revâ görülen bir cezaya çarptırıldığını ve hayatında en çok buna üzüldüğünü söylediği rivayet edilir (İbn Hallikân, V, 115). İbn Mukle, eli kesildikten sonra da halifeye hapisten üst üste mektuplar gönderip kendisini vezirliğe tayin etmesini istedi. Fakat Râzî-Billâh etrafındakilerin telkinleriyle dilini de kestirdi (İbnü'l-Cevzî, VI, 311; İbn Hallikân, V, 113-115). İbn Mukle, 10 Şevval 328'de (19 Temmuz 940) vefat etti. Cenazesi önce dârü'l-hilâfede toprağa verildiyse de daha sonra ailesinin iste-

ği üzerine kendi evine, ardından da karısının isteğiyle onun Kasr-ı Ümmü Habîb'deki evine nakledildi (Sûlî, s. 142; İbnü'l-Cevzî, VI, 311).

İbn Mukle çeşitli ilim ve sanatlarda, özellikle belâgat, lûgat, şiir ve edebiyatta devrinin önde gelen simalarından biriydi; bazı şiirleri çeşitli eserlerde yer alarak günümüze kadar intikal etmiştir (İbn Hallikân, V, 116-117). Onun asıl şöhreti ise hat sanatı alanındadır. Kardeşi Ebû Abdullah Hasan ile birlikte kâğıt ebadına, kalem kalınlığına ve yazıldığı mevkîe göre adlandırılan mevzun hatlarda bir tasfiye ve tasnif yaparak aklâm-ı sittenin teşekkülünde en önemli rolü oynamıştır. İbn Mukle'nin tevki' ve rikâ', Ebû Abdullah'ın ise neshî yazıda uzmanlaştıkları bilinmektedir. Harflerin geometrisi İbn Mukle ve kardeşi vasıtasıyla tesbit edilerek harf bünyeleri daire esasına göre belli nisbetlere ve kurallara bağlandı. Onların ortaya koyduğu usul ve kurallar İbnü'l-Bevvâb'ın (ö. 413/1022) zuhuru kadar bütün kâtip ve hattatlara örnek oldu. Üslûp sahibi üstatlar, İbn Mukle ve kardeşinin hat sanatına getirdikleri esaslardan hareketle kendi üslûplarını geliştirdiler. Yâkût el-Hamevî, İbn Mukle'nin Seyfûddeve el-Hamdânî'ye elçi olarak gönderildiğini ve onun için birkaç cilt kitabı istinsah ettiğini (Mu'cemü'l-üdebâ', IX, 31-32), İbnü'n-Nedîm de iyi bir hattat olan babasının yazdığı bir mushafı gördüğünü (el-Fihrist, s. 12) söyler. Oğullarından Ebü'l-Hasan Ali de dönemin meşhur hattatları arasında yer alıyordu. Ancak bu aileden günümüze ulaşmış herhangi bir yazı örneği bulunmamaktadır. Müstakimzâde Tuhfe'de, İbn Mukle'den yazı meşkede- rek veya onun hattını örnek alarak meşhur olmuş hattatların isimlerini zikreder; bunların bazıları şunlardır: Ahmed b. Ebân b. Seyyid, Ahmed b. Ahmed, İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, Ebû Saïd es-Sîrâfî, Halef b. Süleyman, Abdullah b. Muhammed b. Esed b. Ali b. Saïd, Ali b. Heytem, Kudâme b. Ca'fer, Yahyâ b. Adî b. Hamîd. İbn Mukle ve İbnü'l-Bevvâb gibi hattatların yazı malzemeleri Fâtımîler döneminde Kahire'de kurulan Dârülhikme'de korunuyordu. Dırgâm b. Âmir de İbn Mukle üslûbunda müveşşah örnekleri yazmıştır. İbn Mukle'ye nisbet edilen "Risâle fi'l-ha'q ve'l-kalem" adlı bir çalışma Hilâl Nâci tarafından İbn Mukle ha'ât- tan ve edîben ve insânen adlı eserinin içinde yayımlanmıştır (Bağdat 1989).

BİBLİYOGRAFYA :

- Sûlî, *Ahbarü'r-Râzî-Billâh ve'l-Mutta'ki-Lil-lâh* (nşr. J. Heyworth Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 5, 7, 31, 62, 81, 84, 90, 105, 142, 143, 242; Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 376, 379, 388, 389; Arîb b. Sa'd, *Şîlatü Târihi't-Taberî* (Taberî, *Târih [Ebû'l-Fazl]*, XI içinde), s. 99, 117, 130-133, 147, 154, 156; Ebû Ali et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* (nşr. Abbûd eş-Şâleci), Beyrut 1391-93/1971-73, I-VII; ayrıca bk. İndeks; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 12; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 184, 187, 193, 200, 203, 204, 243-247, 252, 258-259, 265, 268, 286-291, 293-294, 306, 309, 318-319, 321-329, 335-336, 387, 393; Seâlibî, *Şimârü'l-kulûb* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1985, s. 210-212; Hilâl b. Muhassın es-Sâbî, *el-Vüzerâ'* (nşr. Hasan ez-Zeyn), Beyrut 1990, s. 6, 22, 27, 42, 46, 64, 71-72, 105, 128, 141, 186, 192, 211; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemdânî, *Tekmiletü Târihi't-Taberî* (Taberî, *Târih [Ebû'l-Fazl]*, XI içinde), s. 210, 228, 229, 240, 250, 258, 260, 261, 263, 268, 270, 274-275, 276-278, 303, 315; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 309-311; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, IX, 28-34; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 99, 140, 142, 183-186, 188, 201, 203, 206, 218-219, 245-246, 250-257, 277-279, 282-283, 287-288, 300, 303-306, 312-316, 345-347, 365; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 270-273; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 113-118; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ'*, XV, 224-231; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, II, 454, 456, 457-459, 460-468, 475; III, 11, 13, 23-29, 30-33, 37-39, 47-48, 94, 145, 151, 472; XI, 306; XIV, 124, 132, 195, 239; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), IV, 144-145; Ahmed el-İskenderî - Mustafa İnânî, *el-Vasîf fi'l-edebî'l-Arabî ve târihih*, Kahire 1335/1916, s. 197-201; G. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 220; Muhtittin Serin, *Hat San'atımız: Tarihçesi, Malzeme ve Âletler-Meşkler*, İstanbul 1982, s. 43-44; Muammer Ülker, *Başlangıçtan Günümüze Türk Sanatı*, Ankara 1987, s. 17; Ali Alparslan, "İbn Mukle'nin İslâm Yazısına Hizmeti", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan-2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 11-13; Hilâl Nâci, *İbn Mukle: ha'ât-tan ve edîben ve insânen*, Bağdat 1989; H. A. Harley, "İbn Muq-la", *BSOAS*, III (1923-25), s. 213-229; Nâfi' Tefvîk el-Abbûd, "el-Vezîr Ebû 'Alî Muhammed b. 'Alî b. Mukle", *el-Mevrid*, XI/1, Bağdat 1982, s. 61-72; Abdüllatif Hâşim, "el-Vezîr-ül-ha'ât- İbn Mukle", *el-Arabî*, sy. 298, Küveyt 1983, s. 92-103; Yasser Tabbaa, "The Transformation of Arabic Writing Part I, Qur'anic Calligraphy", *Ars Orientalis*, XXI, Washington 1991, s. 121-130; K. V. Zetterstéen, "İbn Mukle", *IA*, V/2, s. 775-776; a.mlf., "İbnülcerrâh", a.e., V/2, s. 847-848; a.mlf., "İbnülfurât", a.e., V/2, s. 854-855; D. Sourdel, "İbn Mukla", *EP* (İng.), III, 886-887; Nihad M. Çetin, "Aklâm-ı Sitte", *DİA*, II, 276-277; Hakkı Dursun Yıldız, "Beckem", a.e., V, 298; Ali Refîî, "İbn Mukle", *DMBİ*, IV, 683-685.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

İBN MÜSÂ el-MERRÂKÜŞÎ

(bk. MERRÂKÜŞÎ, İbn Mûsâ).